

УДК 94 (744.74–21) : [061.2 : 343.811]–027.564.2 «18»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.4.221>

Євген Юраш*

СКЛАДАННЯ МЕРЕЖІ ПОВІТОВИХ ВІДДІЛЕНЬ ПІКЛУВАЛЬНИХ КОМІТЕТІВ ПРО В'ЯЗНИЦІ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Анотація: У статті досліджено формування мережі повітових відділень Піклувальних комітетів у Наддніпрянській Україні, зроблено порівняльний аналіз специфіки діяльності Комітетів та їхніх відділень, їх становища та реорганізації у першій половині ХІХ ст. З'ясовано, що спочатку відкривалися Комітети в губернських містах або прирівняних до них, як наприклад Одеса, а потім відкривалися Відділення у повітових містах і містечках. Процес відкриття був досить тривалим і не завжди успішним. Показано, що протягом 1830–40-х років було відкрито більшість Комітетів у Києві, Чернігові, Миколаєві, Житомирі, Полтаві, Сімферополі та їхніх Відділень. Доведено, що Відділення часто виконували роль з простого утримання арештантів або пересильних пунктів. Їх функціонування напряду залежало від центрального фінансування та благодійних внесків.

Ключові слова: Піклувальний комітет, губернські тюремні комітети, Наддніпрянська Україна, арештантки

Серед актуальних проблем української історичної науки важливе місце посідає розробка питань благодійності та опіки. У ХІХ ст. для Наддніпрянської України вона базується здебільшого на вивченні благодійних товариств та організацій опіки, що мали різну культурну, освітню, релігійну сфери діяльності. Серед таких товариств особливе місце займало Піклувальне товариство про в'язниці, яке мало благодійну мету та повинно було займатися господарською діяльністю в'язниць, організацією морального впливу на ув'язнених, сприяти роботі адміністрації в'язниць. Згодом відбулась еволюція в діяльності цього Товариства, воно вже здійснювало контроль над пенітенціарними установами і, навіть, реалізовувало частину їхніх завдань. Піклувальне товариство про в'язниці мало відповідні комітети в центральних містах губерній, не винятком стала й Одеса. У новітніх вітчизняних наукових дослідженнях активно вивчаються різні аспекти діяльності благодійних товариств, присвячуються науковій праці й окремим губернським комітетам Піклувального товариства про в'язниці у Києві, Миколаєві, Чернігові й ін. У той самий час на сьогодні варто звернути увагу не лише на губернські центри, але й на повітові, що мали філії Товариств. Це є метою даної публікації.

Проведення реформ сучасної пенітенціарної служби України, приведення її до сучасних європейських стандартів, створення Піклувальних рад при спеціальних виховних установах теж потребує вивчення історичного досвіду існування та діяльності подібних

---

* Юраш Євген Олександрович – доктор філософії в галузі історії, старший викладач кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Одеса, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8866-225X>; e-mail: yurash20@ukr.net

організацій, зокрема і комітетів Піклувального товариства про в'язниці. Це також вказує на актуальність напрямку публікації.

Відкриття Піклувальних комітетів про в'язниці по всій Російській імперії доволі швидко торкнулись і українських територій. Першим у Наддніпрянській Україні було створено комітет Товариства в Одесі, якому було надано права губернського. Він узяв на себе піклування над в'язницями Новоросійського краю і Бессарабської області. В Одесі Піклувальний комітет було засновано у 1828 р. На початковому етапі віце-президентом Комітету був новоросійський і бессарабський генерал-губернатор М.С. Воронцов і одеський градоначальник О.І. Левшин¹.

Заснування інших губернських тюремних комітетів у Наддніпрянській Україні відбувалося протягом 30-40-х рр. XIX ст., зокрема у Києві, Чернігові, Миколаєві, Житомирі, Полтаві, Сімферополі й ін. Загалом, Комітети функціонували відповідно до роботи головного Санкт-Петербурзького Комітету. Тим самим, вся законодавча база та всі розпорядження з головного центру направлялись по всіх діючих Комітетах, тому фактично організаційна діяльність усіх Комітетів була типовою.

Правила Товариства визначили його організаційно-управлінську структуру та обов'язки губернських Комітетів, повітових відділень, директорів, а також умови й порядок їх обрання та роботи. Наприклад, до складу Піклувальних комітетів входили: президент, кілька віце-президентів, від 10 до 15 директорів, скарбник і двоє секретарів. Так, кількість віце-президентів потрібно було: у столицях – до 5; у губерніях і портових містах – до 3; директорів: у столицях – до 13; у губерніях і портових містах – до 20, у повітових містах директорів було вдвічі менше – до 10 осіб. Система їх призначення була досить складною. Кандидатура президента Комітету затверджувалася самим імператором, частину директорів призначав частіше за все місцевий градоначальник або губернатор, частину – місцева Дума, частину обирали від станів. Фактично в директораті були представлені всі стани суспільства: віце-губернатори, управляючі й голови палат державного майна, кримінального суду, губернські прокурори, купці, почесні жителі міста².

З часом розгалужена мережа губернських Піклувальних комітетів та їх активна діяльність призвели до утворення повітових відділень. Вже в 1842 р. запити про можливість відкриття відділень Товариства були направлені у повітові міста головам місцевих адміністрацій. А в 1846 р. вийшло нове положення «Про заснування повітових піклувальних комітетів», яке конкретизувало порядок утворення відділень, їх правовий статус, мету, структуру та порядок роботи³. Головним чином, повітові відділення, у першу чергу, мали підпорядковуватись губернським Комітетам і проводити свою діяльність відповідно до їх роботи. Згідно зі Статутом Товариства, такі відділення могли мати не більше 10 членів-директорів, до складу яких зазвичай входили: повітовий предводитель дворянства, суддя, стряпчий, окружний керівник державного майна, повітовий лікар, благочинний та міський голова⁴.

---

¹ Гребцова И.С., Гребцов В.В. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. Одесса: Астропринт, 2006. С. 138.

² Пальченкова В.М. Чернігівський комітет товариства піклувального про тюрми: основні форми, методи та зміст діяльності. *Держава та регіони*. Сер. Право. 2012. Вип. 2. С. 190.

³ Ibidem.

⁴ Устав Общества попечительного о тюрьмах. 1852. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание 2. СПб., Т. 26 (1851 г.). № 25725. С. 99.

Відкриття таких відділень стало наслідком розширення мережі місць утримання арештантів, зокрема будівництва тюремних замків. Власне її контроль над утриманням ув'язнених при таких тюремних замках і було першочерговим завданням відділень. Проте майже з моменту формування мережі повітових відділень призвело до виникнення різного типу проблем, з якими їм довелося зіштовхнутись і не кожний губернський Комітет був у змозі їх вирішити.

Процес відкриття повітових відділень у Наддніпрянській Україні дещо розтягнувся. Наприклад, для заснування останніх на Київщині знадобилося 15 років – з липня 1838 р. до січня 1853 р. За 10 років – з 1841 по 1851 рр. – в Чернігівській губернії змогли заснувати лише три повітових відділення, й те за суворим наказом губернатора, який зазначив: «Повітові посадові особи ні за яких причин не можуть відмовитись від членства в Комітеті»⁵.

Активну діяльність щодо відкриття повітових відділень розгорнув Чернігівський комітет, але відразу зіштовхнувся з декількома важливими причинами, що у подальшому розтягнули цей процес на десятки років. У першу чергу, це було пов'язано з матеріальною складовою діяльності та й взагалі відкриття відділень. Як з'ясувалось насправді, більшість повітів Чернігівської губернії не були заможними і доволі часто не могли зібрати кошти на відкриття відділень. Але й зі сторони купецтва члени Комітету не знаходили підтримки. Так, наприклад, навіть здійснивши одноразовий внесок, купці доволі часто відмовлялись від будь-якої практичної діяльності в організації роботи відділень.

Із всіх повітів достатньо непоганою була ситуація в повітовому місті Сураж Чернігівської губернії. За рік кількість благодійників досягла 34 особи, серед яких граф, княгиня, дійсний статський радник, полковник, колезький асесор, колезький секретар, майор, поміщик, поручик і купці. Внески становили від 85 руб. до 1 руб. 50 коп. На початку 1843 р. складений список членів Суражського тюремного відділення нараховував 8 осіб, до якого 93 увійшли повітовий предводитель дворянства, повітовий суддя, священник, майор, титулярний радник, повітовий лікар і міський голова, і був направлений президенту Піклувального товариства про в'язниці графу О.Х. Бенкендорфу, а 13 травня 1843 р. затверджений імператором⁶. Визнавши невдалими спроби з відкриття повітових відділень Піклувального товариства про в'язниці, Чернігівський губернський комітет на деякий час призупинив діяльність у цьому напрямку. Таким чином, протягом десяти років, тобто з 1841 по 1851 рр., з 15 повітів Чернігівської губернії спромоглися відкрити лише три відділення Товариства піклувального про тюрми⁷.

Значно кращою була ситуація з формуванням мережі повітових відділень у Новоросійському та Бессарабському генерал-губернаторстві. Так, наприклад, на південних територіях станом на 1870 р. функціонувало 16 таких повітових відділень – в Єлисаветграді, Олександрії, Тирасполі, Ананьєві, Новомосковську, Павлограді, Бахмуті, Словоносербську, Ростові, Олександрівську, Верхньодніпровську, Аккермані, Бендерах, Орґеєві, Бельцах і Сороках⁸.

---

⁵ *Церенюк О.М.* Роль комітетів Товариства піклувального про тюрми у розвитку пенітенціарної системи Наддніпрянської України XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2002. Вип. 5. С. 176.

⁶ Устав Общества попечительного о тюрьмах. 1852...

⁷ *Краинский Д.В.* Материалы к использованию истории русских тюрем в связи с историей учреждения Общества попечительного о тюрьмах. Чернигов: тип. Губернского земства. С. 97, 104.

⁸ Адрес-календарь Одесского градоначальства. 1880-1917. Одесса. С. 105-108.

Головним напрямом діяльності відділень було облаштування місць утримання арештантів, оскільки цей регіон мав свою специфіку щодо будівництва місць відбування покарання у зв'язку з колонізацією краю наприкінці XVIII ст. У даному випадку в'язницями фактично виступали фортеці, які використовувались, у першу чергу, як поетапні пункти для пересильних арештантів. Проте з приходом до влади Олександра I ситуація щодо тюремної справи значно змінюється і до того ж в кращу сторону. Так, типовим прикладом може слугувати історія Олександрівського тюремного замку і дії відносно його облаштування спочатку губернського, а потім повітового Комітетів. На початок XIX ст. у містечку окремої споруди для утримання арештантів не існувало, а місцем їх утримання могли слугувати «сіні поліції» або ж фортечна будівля (острог). Звичайно, що стан острогу був дуже занедбаний і майже зруйнований, як і більшість таких острогів по всіх 94 невеликих містечках. Очевидною поставала проблема щодо будівництва нового місця утримання арештантів⁹.

Проблема будівництва нової в'язниці була піднята губернським керівництвом у 1806 р. і власне тривала до 1819 р. А в цей час для утримання в'язнів використовувався великий кам'яний погріб. Так, наприклад, протягом 1819-1829 рр. через в'язницю пройшли понад 4600 арештантів, у той час як за присудом місцевої влади відбували покарання лише 293 в'язня. Фактично ці дані підкреслюють значимість цієї в'язниці дійсно як поетапного пункту для пересильних арештантів.

Олександрівська повітова в'язниця ймовірно за все була кам'яною та мала типове наповнення двоповерхової будівлі такого призначення. На першому поверсі знаходились окремі приміщення для карних злочинців та арештантів, які не становили загрози, тобто вчинили незначні злочини. Такі приміщення склались із коридору, в який виходила і обладнана на першому поверсі караульня. На другому ж поверсі знаходилося три приміщення, одне з яких призначалось для тримання жінок, а інші мали забезпечити роздільне тримання хворих жінок і чоловіків.

До розпорядження щодо утворення повітових відділень, в'язницею опікувався губернський Комітет. А з 1851 р. зростає роль у господарському забезпеченні в'язниць саме діяльність повітових відділень Піклувальних комітетів. Олександрівське повітове відділення очолювали знатні особи міста – землевласник П.А. Струков, син міністра фінансів О.Є. Канкрін, гвардії поручик О.М. Наковальнін, малоросійський дворянин В.С. Миргородський. Олександрівське відділення проводило активну політику щодо покращення умов утримання арештантів, забезпечення їх їжею та необхідними речами. Їх діяльність неодноразово високо оцінювалась губернським керівництвом. Свідченням цього може слугувати приїзд у 1867 р. Катеринославського губернатора В.Д. Дуніна-Борковського, який відзначив старання наглядача замку й оголосив йому подяку¹⁰.

Тісну співпрацю та координуючі дії проводив Волинський губернський Комітет по відношенню до підлеглих йому повітових відділень. Зокрема, у 1869 р. віце-президент Комітету розпорядився про заміну у повітових в'язницях військової варті вільнонайманими працівниками.

---

⁹ Пальченкова В.М. Олександрівський тюремний замок: дата заснування. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. Вип. 4. С. 57-58.

¹⁰ Кравчук П.П., Карпенко В.А. З історії місць ув'язнення Запорізького регіону. Запоріжжя: Сектор СВІР УДДУ ПВП у Запорізькій області. 2010. С. 11-12.

Повітові відділення здійснювали і керівну роль по відношенню до в'язниць, що їм підпорядковуються. Так, власне члени відділення також слідкували не лише за утриманням арештантів і забезпеченням за можливості всіх необхідних умов, але й за наглядачами тюремних замків, які мали чітко слідувати своїм посадовим обов'язкам. Зустрічаються рапорти щодо порушення таких обов'язків. У вересні 1870 р. на молодшого наглядача Луцької в'язниці надійшла скарга щодо вживання ним спиртних напоїв і часта відсутність його на робочому місці. І, як результат цієї скарги, стало його звільнення та призначення іншого на цю посаду.

Активну діяльність щодо піклування над арештантами проводило і Ковельське повітове відділення Волинського Комітету. Їх робота позитивно оцінювалась керівництвом, зокрема була підмічена згадана робота організації роботи в'язниці. Цікавим є розпорядження Волинського губернського правління адресоване Ковельському повітовому стряпчому – представнику губернського прокурора в окремому повіті, до компетенції якого належало і відвідування (інспектування) місцевої тюрми. Це розпорядження стосувалось щодо встановлення обов'язку для стряпчих позначати кожного поміщеного в тюрму арештанта спеціальними білетами з вказівкою імені та виду злочину, який він вчинив, а також перевіряти кожного тижня ці білети на предмет руху справи арештанта та вносити виправлення у випадку необхідності.

Наприкінці XIX ст. територія Волинської губернії (в адміністративному відношенні) поділялась на 12 повітів. В її межах функціонували 13 тюрем, де, переважно, утримувались особи засуджені до ув'язнення за скоєні злочини проти власності приватних осіб, за нанесення ран і каліцтв, за грабежі та смертовбивства.

Специфічною ознакою процесу формування пенітенціарної системи у Волинській губернії була відсутність у ній каторжних тюрем. Відтак, тюремні установи губернії використовувались тільки для пересилки засуджених на заслання та для ув'язнення осіб, які перебували під слідством, або відбували строкове покарання. Окрім того, в межах губернії функціонували й арештантські будинки для осіб, справи щодо яких підлягали розгляду мировими суддями¹¹.

Отже, надані вище приклади характеризують реальну картину існування тогочасних повітових відділень Піклувальних комітетів про в'язниці. Їх участь полягала переважно в утриманні арештантів та покращенні їхніх умов проживання. Головна проблема, з якою доводилось зіштовхуватись – фінансування та залучення поважних осіб до участі у благодійній діяльності.

Yevhenii Yurash

Establishment of District Departments of Care Committees For Prisons in the Dnieper Region of Ukraine During the First Half of the 19th Century

Abstract: This article explores the formation of a network of district departments of Care Committees in the Dnieper region of Ukraine. It provides a comparative analysis of the

---

¹¹ Яцишин М.М., Левчук І.О. Місця позбавлення волі у Волинській губернії Російської імперії наприкінці XVIII – початку XX ст. (історико-правове дослідження). Луцьк: ПрАТ«Волинська обласна друкарня», 2018. С. 72, 79, 85.

specific activities of the Committees and their departments, their status, and reorganization during the first half of the 19th century. It is clarified that initially, the Committees were established in provincial cities or their equivalents, such as Odessa, and later, departments were opened in district towns and townships. The process of opening these departments was quite lengthy and not always successful. It is shown that during the 1830s and 1840s, most of the Committees and their departments were opened in Kyiv, Chernihiv, Mykolaiv, Zhytomyr, Poltava, Simferopol, and their respective departments. It is proven that these departments often served the purpose of simply detaining detainees or acting as transfer points. Their functioning was directly dependent on central funding and charitable contributions.

Keywords: Care Committee, provincial prison committees, Supra-Dnieper Ukraine, detainees